

ban.⁴⁵ Egy ehhez igen hasonló kút jelenik meg Pinturicchio 1492–1495-ben festett Zsuzsanna és a vének című freskóján a vatikáni palota Borgia lakosztályában. E kúttípusnak egy kisebb és kevésbé díszes, 1480-ban készült példánya pedig Róma közelében, Frascatiban ma is áll.⁴⁶

Mindezek arra utalnak, hogy Giovanni Dalmatának meghatározó szerepe lehetett a Mátyás udvarában dolgozó reneszánsz szobrász és kőfaragóműhely vezetésében. Ezt igazolja az az egyedülálló kegy is, amelyben itt részesült: művészetéért Mátyás királytól nemesi birtokot, Majkovec kastélyát és uradalmát kapta.⁴⁷ Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Mátyás-kori magyarországi reneszánsz építészeti erőteljes római irányultsága⁴⁸ elsősorban Dalmata befolyásának tulajdonítható.⁴⁹

Buzás Gergely

Címerhasználat Mátyás király korában

A Mátyás király korabeli Magyarországon a címerhasználat, és általában véve a címerek szerepe a korábbi évtizedekhez képest alapvetően nem változott. A címerábrázolások általában a XV. század első felében kialakult gótikus stílust követték, a reneszánsz stílusú címerek tömegesen csak 1490 után, a Jagellók uralma alatt jelentek meg.

A címerhasználat alapvetően egyrészt a hadviseléshez, másrészt az írásbeliséghez kötődött. A XV. századi hadseregekben még nem alakult ki az egységes egyenruha-viselet. A harcosok, ruháján, pajzsán, sisakján, lován a címer jelölte az illető származását, illetve hovatartozását. A címeres zászlók is az egy-egy csapatot alkotó harcosok egybetartozásának jelképei voltak.

Az írásbeliség vonatkozásában a pecsét volt egy-egy íromány hitelességének a záloga. Egyházi és világi hivataloknak, a különböző tisztségviselőknek, valamint a közhitelesség meghatalmazott szerveinek (a káptalanoknak és a konventeknek), a városoknak, az iparosok testületeinek (a céheknek) hiteles pecsétjük volt. A magánszemélyek pecsétjeinek is megvolt a hitelesítési szerepük, ez azonban nem jelentett közhitelességet.

Az ország irányításában vezető szerepet játszó személyeknek, családoknak természetesen is volt címerük, de a nemesség többsége a XV. század második felében sem rendelkezett még saját címerrel (s ennek megfelelően címeres pecséttel). Sőt a nemesi önkormányzatoknak, a vármegyéknek nem volt saját címerük még Mátyás király korában sem. Ezek majd csak a következő évtizedekben jelennek meg. Az első ránk maradt megyei címert II. Ulászló király adományozta Somogy vármegyének (1498). Bár Hunyad vármegye legrégebb pecsétjén 1490-es évszám látható, ennek a dátumnak egyértelmű magyarázata még várat magára. Volt viszont címerük, címeres pecsétjük a városoknak: a *királyi szabad váro-*

⁴⁵ A kútról egy 1472-es Róma-térkép vázlatos ábrázolása alapján tudjuk, hogy egy sokszögű medence felett elhelyezett kerek tálból és egy fölé emelkedő kútszoborral vagy kisebb tállal koronázott pillérből állt. (Marta, 1995. 81. old.)

⁴⁶ Buzás Réti – Szőnyi 2001. 67. old.

⁴⁷ Röll 1994. 170–172. old.

⁴⁸ A magyar művészettörténeti kutatás a római mellett erős firenzei és urbinói hatásokkal is számolt a Mátyás-korban. A firenzei eredetű magyarországi reneszánsz formák azonban az 1480-as évekre egész Itáliában elterjedtek, így eredeti származási helyük nem sokat mond a közvetlen átvétel helyére vonatkozóan. Urbino esetében egyetlen jellegzetes építészeti elemet lehet csak megemlíteni ebben a vonatkozásban, a pilaszteres keretelésű ablakokat, ám ezek léte nem igazolható minden kétség nélkül a Mátyás-kori Magyarországon. Az ilyen szerkezetek rekonstrukciójához alapul szolgáló budai kötődésekről még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy ablakok voltak-e, vagy ajtók (sem keresztosztoúk, vagy ezek illesztési fészkei, sem hátoldalukon lévő falc nem maradt meg, ami az ablakkeret értelmezést bizonyíthatná), Mátyás-, vagy Jagelló kori keltezésük pedig szintén vitatható.

⁴⁹ A rendelkezésünkre álló adatok véleményem szerint nem támasztják alá Farbaký Péter véleményét, aki e római formák közvetítését Dalmata helyett inkább Chimenti Camicianak tulajdonítja. (Farbaký 2008. 314. old.) Bár Farbaký hitelt érdemlően igazolta, hogy fiatal korában, az 1450-es évek második felében Chimenti Camicia is dolgozott Rómában, de az erről szóló adat azt is elmondja, hogy kifejezetten famunkákat végzett, így aligha hozhatjuk vele kapcsolatba az olyan kőszerkezeteket mint a keresztosztoú ablakok, vagy balusztrádok. Különösen igaz ez az utóbbira, ezek ugyanis csak később, az 1460–70-es években jelennek meg Rómában és máshol Itáliában (Davies, Paul – Hemsoll, David: Renaissance balusters and the antique. Architectural history, 26. 1983. 6. old.), akkor amikor Chimenti Camicia már Firenzében tartott fenn műhelyt. (Farbaký 2008. 313. old.)

soknak, meg egyéb *kiváltságos városoknak* csakúgy, mint a *mezővárosoknak*. Sőt jó néhány *falu* is rendelkezett címeres pecséttel.

Bár a címer az eredetét tekintve nemesi jelkép, a XV. században már a polgárság és a parasztság címerhasználatára Nyugat-Európában tömegesnek számított, s ehhez sok tekintetben hasonló lehetett a magyar helyzet is.

A XV. század második felének magyar címerhasználatára nem ítéhető meg egyértelműen a fennmaradt emlékek abszolút száma, illetve számaránya alapján. Ennek az oka egyértelmű: a korszak írásos és tárgyi emlékeinek rendkívül nagyarányú pusztulása. A pusztulásnak a mértéke alighanem meghaladja a 90%-ot! Bár az utóbbi évtizedek műemléki és régészeti kutatásai során sok címeres emléket találtak, de ezek a leletek alapvetően nem módosították a pusztulás arányát.

A XIV–XV. században a királyi címet az ország hagyományos, Árpád-kori címerének és az illető uralkodó családi címerének az egyesítéséből alakították ki. Az uralkodó ún. örökérvényű okleveleit függőpecséttel látta el, a többi oklevél esetében a rányomott pecséttel használta. Mátyás király 1464-ig, amíg meg nem koronázták, nem használhatott királyi nagypécsett, csak titkos pecséttel. Arany függőpecsétjének egyik oldalán a vágásos Árpád-házi címer, a másik oldalán pedig a kettőskereszt, és a trónon ülő király alakja látható. A király bírói pecsétjén a negyedik mezőben látható családi címere, a Hunyadiak csőrében gyűrűt tartó hollója.

Bár az V. László király által *Hunyadi Jánosnak* adományozott *bővített címerben* (1453) a holló mellett koronát tartó vörös oroszlán is látható, Mátyás király nem ezt a címet, hanem többnyire a család korábbi (egyszerűbb) címerét használta, amely csőrében gyűrűt tartó hollót ábrázolt. Ez a jelkép látható a Corvina-kódexekben, szív pajzsba helyezve.

Mátyás király *első titkos pecsétjének* (1458–1464) negyedelt címerpajzsának felső két mezőjében a vágásos és kettős kereszt Árpád-házi címer, az alsó két negyedben pedig Dalmácia három koronás leopárdfeje, valamint a beszercei grófi címer oroszlánja látható. A király kis titkos pecsétjén (1469) a vágásos címer, a szív pajzsban a holló látható. A király *második titkos pecsétjén* a koronával ékített, vágásos Árpád-házi címet hat címerpajzs veszi körbe, ezeken a magyar kettős kereszt, Dalmácia jelképe, a beszercei grófi címer oroszlánja, a Hunyadiak hollója, Bulgária agara, Galícia címere látható. A harmadik titkos pecsétre fölkerült a két farkú cseh oroszlán is. A második titkos pecsét címereinek elhelyezése lényegében azonosnak tekinthető a királyi kettőspecsét ábrájával.

Mátyás király pénzein negyedelt pajzs felső mezőiben az Árpád-kori vágásos, illetve kettős kereszt címer, az alsó két mezőben a dalmát leopárdfejek, a cseh oroszlán, szív pajzsban a Hunyadiak hollója látható. Vannak olyan pénzei is, amelyeken viszont elmaradt Dalmácia jelképe, s helyére a Hunyadiak hollója került. Pénzei előlapjára, elődjei vereteitől eltérően nem a trónon ülő király alakja került, hanem helyette Szent László király álló képe, jobbában jellegzetes csatabárdjával.

A király világhírű *könyvtárának* valamennyi kötete címlapját, illetve némely díszes lapjait az uralkodói címer ékesítette. Van rá példa, hogy az eredetileg Mátyás király számára készült, azonban a váratlan halála miatt át nem vett köteteket utólag már más, tudniillik az új tulajdonos címerével látták el, egyes címerábrákat át is festettek. Persze nemcsak a király, hanem más (egyházi és világi) előkelők számára készülő könyvekbe is belefestették a leendő tulajdonos címerét.

A királyi címer szerepelt Mátyás király *haderegének pajzsain, zászlain*, és az egyes országok megörögrészek is saját zászlaikkal vonultak föl. A főúri és városi csapatok is saját címerüket használták pajzsaikon, zászlóikon stb.

A királyi *trónkártya* megmaradt darabjainak (1476) *címerábrái* azonosak, a címerábrák voltaképpen egymás tükörképei.

A királyi címer, illetve annak különböző részei a királyi építkezéseket megőrkítő feliratok részének számítottak, továbbá a *díszkutakat, ajtókat ékesítő címerek* is tömegével készültek (ránk azonban csak kis hányaduk maradt). A majolika *padlócsempékre* ugyanúgy rákerült a királyi címer, mint a pompás *cserépkályhákra*. Váruk, várkastélyuk számára az épület tulajdonosai olyan kályhákat készítettek, amelyekhez általában hozzátartoztak az adott birtokos címerét ábrázoló csempék is. Az utóbbi évtizedek régészeti ásatásain egyébként a várásatások leggyakoribb leletei közé tartoznak a kályhacsempék, vagy csempetőredékek.

A Mátyás király iránti tisztelet és megbecsülés máig megmaradt pompás jelei a *sziléziai hercegség városházáin* méltó helyen kifestett, kifaragott magyar királyi címerek (Boroszlón, Görlitzben). A leglátványosabb, legközismertebb a Felső-Lausitzi Ögrófság területén lévő Bautzen város Mátyás király

szobra. Ne feledjük el, hogy ezek a területek csak rövid ideig tartoztak Mátyás király birodalmához. A városok megtehették volna, hogy a király halála után ezeket az emlékjeleket eltávolítják, megrongálják, vagy akár megsemmisítik. Mégsem ezt tették, hanem mindmáig nagy becsben tartva, épségben megőrizték. Ez másként nem magyarázható, csak úgy, hogy Mátyás király uralmát nemcsak elfogadták, hanem az uralkodót tisztelték, becsülték, szerették.

A címeres emlékek sorában jelentős hely illeti meg a *síremlékeket*. Mátyás király síremléke Székesfehérvárott elpusztult. A Hunyadi-családnak a gyulafehérvári székesegyházban lévő síremlékei viszont (ha sérülten is), de megvannak. A korszak főpapi sírkövei meglehetősen hiányosan maradtak ránk, a világi előkelők esetében még elszomorítóbb a helyzet. Szerencsére a meglévő emlékek alapján képet alkothatunk arról, milyenek is lehettek azok a sírjelek, amelyek nem maradtak ránk. Polgári síremlékek tekintetében még rosszabb a helyzet. Alig néhány város van (pl. Kassa), ahol jelentősebb sírkö-gyűjteménnyel rendelkezünk.

A címerek gyakorta megjelentek különböző bútorokon is. Ezek közül legjellemzőbbek a *templomi bútorok* (padsorok). A leglátványosabb a bártfai stallum.

A címeres emlékek sorában legalapvetőbbek a nemesi és városi címeradományozó, valamint címerbővítő vagy -megújító *oklevelek*. Ezek nagyobb számban Zsigmond király uralkodásának második felében jelennek meg Magyarországon. Tekintettel arra, hogy Mátyás király meglehetősen gyakran hadakozott, katonai érdemekért sokan kiérdemelhették a nemesítést, vagy nemességük megerősítését. Az is meglehetősen közismert, hogy a régi arisztokrácia mellé igen jelentős számban alkalmazott a király kisbirtokos nemeseket, illetve nem nemeseket (polgárokat). Ezek munkálkodását is bizonyára jelentős számú nemesítéssel ismerte el. Mindezek után azt hihetnénk, hogy százával maradtak ránk Mátyás királynak címeradományozó oklevelei. Valójában azonban – Nyulásziné Straub Éva szóbeli tájékoztatása szerint – a Mátyás királyhoz köthető *címeres levelek* száma a Magyar Országos levéltár gyűjteményében mindössze tizenhárom. Más magyarországi gyűjteményekben őrzött oklevelekkel együtt ez a szám nem haladja meg a harmincat, ami hihetetlenül kevés. Téves lenne azonban mindezek után azt a következtetést levonni, hogy Mátyás király nem, vagy csak kivételesen gyakorolta volna a nemesítést. Nyulásziné Straub Éva a kis számot elsősorban azzal magyarázza, hogy az a nemzedék, amely Mátyás királytól feltehetően tömegesen kapta a nemesi kiváltságokat, az 1490 utáni török ellenes harcok során, nem utolsó sorban a mohácsi csatában és a következő évtizedek háborúiban megtizedelődött, kihalt. Címeres nemesleveleiket viszont a birtokaikat öröklő új tulajdonosok nem tartották megőrzésre érdemes dokumentumnak. Őket csak a birtokokra vonatkozó oklevelek érdekelték. Az ország középső harmadában azonban ezekből is alig maradt ránk némi töredék.

A XV. század második felében a magyar *címeradományozó levelek* jellegzetes elrendezése már kialakultnak tekinthető. A címet általában az oklevél bal felső sarkába festették le, ritkábban középre. A német gyakorlat viszont az oklevél középre, a szöveg közé helyezte a címet, mint III. Frigyes né-

Mátyás király arany pecsétje.

met-római császár egyik címeradománya is bizonyítja (a Szentgyörgyi és Bazini család részére kiadott oklevél). A címerképek között bizonyára sok kapcsolódhatott a török-magyar harcokhoz. Sajnos ilyesfajta címerkép Mátyás korából alig maradt ránk, 1490 után viszont sok ilyen készült, ezekből következtethetünk arra, milyenek lehetett Mátyás király címeradományainak egyik csoportja. Aligha tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy az értelmiségi tevékenység (tudomány, tanítás, hivatali adminisztráció) terén kitűnt egyének egész sora is kaphatott címet Mátyás királytól. Valószínű, hogy a címerképeken történt utalás is e tevékenységekre.

Természetesen a személyek, családok kihalásával mindazoknak a tárgyaiknak nagyobb része is elpusztult, elkallódott, amelyeken címerük látható volt: így a pecsétnyomók, gyűrűspecsétek, címeres edények, pajzsok, zászlók, bútorok stb.

Legreprezentatívabb címeres emlékeink a fosztogató török és keresztény katonák zsákmányai lettek. Így szóródott szét példának okáért *könyvtáraink anyaga*. Kézírások kódexeink vesztesége alighanem tízezres nagyságrendű, de a nyomtatott könyvek veszteséglistája is bizonyára ezekre rúghat. Írásbeliségünk legnagyobb katasztrófája a *királyi levéltár pusztulása* 1526-ban. A véletlennek köszönhető, hogy kisebb töredékei megmaradtak. Hasonló pusztulás érte a városok közül Budát, Székesfehérvárt és sok más kisebb-nagyobb várost. Csak Sopron, Pozsony, Kőszeg, Kassa, s még néhány felvidéki és erdélyi szász város mutathat föl jelentősebb középkori anyagot. Ezekből lehet arra következtetni, milyen is lehetett a városi írásbeliség jellege, kiterjedtsége, mértéke.

A városi polgárok többsége rendelkezett *címeres pecséttel*. A pecsétjük (címerük) ábráját kifaragták, kifestették a házuokra. Mivel házzámozás nem volt, ezek a jelek segítettek a tájékozódásban. A kereskedők áruikon, báláikon föltüntették a saját jelüket (címerüket). Az ötvösök, a kőfaragók és más mesteremberek készítményein is ott találjuk a polgárok címereit, vagy címerszerű jeleit. Ezek a polgári címerek jellegükben általában eltértek a nemesi címerektől. A címerképekre jellemzők a geometrikus motívumok. Azért is, mert az egyszerűábrákat könnyű volt kifaragni, bevésni, lefesteni. Hasonlóak voltak ezekhez a nyugat-európai polgári címerek is.

Városaink polgársága jelentős részben német volt, de nem elhanyagolhatók az itáliai és francia kapcsolatok sem. A származás okán is, az élő rokoni kapcsolatoknak köszönhetően is meglehetősen intenzív volt a magyar városok polgárságának kapcsolata külfölddel. Ez már önmagában is megkövetelte a kiterjedt *írásbeliséget*. Az ipar és a kereskedelem a XV. század második felében elképzelhetetlen volt gondos üzleti könyvelés, nyilvántartások, rendszeres levelezés nélkül. Sajnos ezek emlékei magyar földön szinte kivétel nélkül elpusztultak, reményünk dokumentumok föllelésére csak külföldi polgárcsaládok iratanyagának tanulmányozása révén lehetséges.

Mind a polgárok, mind a parasztok fontosabb tárgyaikon, munkaeszközeiken föltüntették címerszerű családjegyüket (tulajdonjegyüket). Ezek közül kevés maradt ránk, ám múzeumaink anyaga ilyen szempontból még jórészt földolgozatlan.

A Mátyás király korabeli írásbeliség legtöbb fennmaradt emléke politikátörténeti, birtoktörténeti. Címertani szempontból fontos emlékeknek számítanak azok az ünnepélyes formában kiállított *oklevelek*, amiket főurak egy-egy csoportja nevében állítottak ki, mert ezeken valamennyi érdekelt személy címere látható függőpecséteken. Ilyen példának okáért III. Frigyes német-római császár magyar királlyá választását tanúsító oklevél (1459), a III. Frigyes német-római császárral kötött béke megerősítését kinyilvánító (1464), vagy a pozsonyi békét megerősítő oklevél (1492).

A kiterjedt magyarországi írásbeliség egyik legnagyobb gyűjteményét őrzi a vatikáni levéltár, ahol eredetiben, vagy másolatban magyar földről érkezett, valamint oda küldött különféle jellegű írott dokumentumok ezres nagyságrendű tömege maradt meg.

Az eddig ismert Mátyás kori oklevelekre nem jellemzők az olyasfajta gazdag reneszánsz díszek, amelyek a korszak kódexeinek lapjait ékesítik. Az itáliai reneszánsz ilyesfajta okleveles emléke is eljutott pedig hozzánk, ezt példázza Rodericus bíboros, portói püspöknek, bíborostársaival együtt a soproni ferences templom számára kiadott búcsúengedélye (1488).

A Mátyás kori címerek és a címerekhez kapcsolódó világ áttekintése révén is igazolva láthatjuk azt, hogy a XV. század második felének Magyarországa jól beleilleszkedett a korabeli művelt Európába. A reneszánsz évében, Hunyadi Mátyás magyar királlyá választásának évfordulóján ne féljünk kijelenteni, hogy benne a korszak legnagyobb formátumú európai uralkodóját tisztelhetjük, aki személyében a reneszánsz ember legtökéletesebb mintaképét testesítette meg.

Csorba Csaba